

*Camilla Andersen, ph.d.-studerende ved Aalborg Universitet, Institut for Politik og Samfund. Camilla er uddannet cand.mag i historie og kulturarvsformidling fra Aalborg Universitet i 2018. Siden 2018 har hun været ansat som museumsinspektør ved Museum Mors. I perioden 2019-2023 var Camilla Andersen indskrevet som ph.d.-studerende ved Aalborg Universitet, hvor det primære forskningsområde var miljøhistorie med undersøgelse af kystsamfunds håndtering af risici i 1700- og 1800-tallet, herunder stormfloder. Fokus var på at forstå menneskets sårbarhed, modstandskraft og tilpasningsevne i et risikoområde. Ph.d.-projektet er en del af FKK-projektet: *Living on the Edge: Risk, Resources, Resilience and Relocation in the Western Limfjord, ca. 1750-1900 (2019-2023).**

Keywords: Miljøhistorie, stormfloder, risikoområde, GIS, kystsamfund, tilpasning

DA STORMFLODEN RAMTE LIMFJORDSTANGEN

Modstandskraft og sårbarhed i danske kystsamfund i 1800-tallet

I stigende grad oplever vi oversvømmelser efter massiv nedbør. Åløb, der går over sine bredder, og kyststrækninger, hvor kystprofilen blot rykker tættere og tættere på de danske boligejere. En af de største udfordringer som følge af klimaforandringerne og det stigende havspejl er, at kysterne er tæt bebygget. Vi ser ind i en fremtid, hvor oversvømmelser og stormfloder vil ramme endnu hyppigere og derved forme og forandre vores tilværelse. Men mennesket har i mange århundreder boet tæt ved kysten, og historien rummer en lang menneskelig erfaring med vandet og dets naturlige præmisser. En erfaring, som sjældent inddrages i de langsigtede løsninger i klimahåndteringen. Denne artikel belyser, hvordan stormfloder påvirkede mennesket, familien og samfundet forskelligt i 1800-tallet på Limfjordstangen, der er en fællesbetegnelse for de to kystsogne; Agger og Harboøre. Artiklen diskuterer, hvilken betydning tidligere erfaring havde for tilpasningsmulighederne i et risikoområde.

I den vestligste del af Limfjorden ligger Agger og Harboøre Tange, der adskiller Vesterhavet fra Limfjorden. Kun en smal passage gør det muligt at sejle videre ud i Nordsøen. Men sådan har det ikke altid været. Indtil 1825 var de to tanger forbundet, men efter at to voldsomme stormfloder ramte Limfjordstangen, ændrede forholdene sig for altid.

Igennem hele 1800-tallet var Limfjordstangen udsat for voldsomme landskabsforandringer, særligt i forbindelse med gentagne stormfloder. Alene i perioden 1818 til 1868 blev Limfjordstangen ramt af syv dokumenterede stormfloder¹ og en lang række oversvømmelser, hvorved familierne på tangen fik et indgående kendskab til stormflodernes konsekvenser samt håndteringen af selv samme. Sammen med den årlige kysterosion og den voldsomme sandflugt udgjorde stormfloderne de væsentligste naturlige farer, der havde direkte indvirken på eksistensgrundlaget på Limfjordstangen og som konstant forandrede kystlandskabet. De tre naturfænomener gjorde tangen til et *risikoområde*.

Et *risikoområde* er kendetegnet ved tilbagevendende naturlige farer af samme type.² Samfund, der befinder sig i et risikoområde, udvikler over tid tilpasningsstrategier, som er baseret på forventningen om gentagelser ud fra erfaringen med tidligere lignende situationer.³ Denne type samfund råder over en lang forhistorie med naturlige farer, og de har derfor også en erfaring med tidligere afbødning og tilpasning, som er indlejret og tilstedeværende i en lang række af samfundets praksisser.⁴ I denne artikel undersøges denne erfaring helt ned i den enkelte husstand for at påvise, hvilken betydning erfaringen havde for individets tilpasningsmuligheder efter en stormflod.

Artiklen beror på et studie af de enkelte fiskerfamilier og den efterfølgende håndtering af de stormfloder, der ramte Limfjordstangen i perioden 1818-1868. Artiklen tager afsæt i det miljøhistoriske forskningsfelt med et særligt fokus på det sociale aspekt i naturkatastrofer.⁵ Dette perspektiv åbner for en forståelse og diskussion af menneskets sårbarhed, tilpasningsevne og modstandskraft. Undersøgelsen bygger på et omfangsrigt kommissionsmateriale fra de tre stormfloder i 1825 og 1839, og materialet giver et udførligt indblik i de individuelle tab og omkostninger, de medførte. Derudover er der etableret en demografisk database på baggrund af folketællinger og kirkebøger, der giver mulighed for at følge individet over tid. Det omfangsrige kilde-materiale gør det muligt at opnå en unik indsigt i den socioøkonomiske profil for de stormflodsramte, hvorved artiklen bidrager med ny indsigt i den individuelle sårbarhed, modstandskraft og tilpasningsevne i et risikoområde.⁶ Dette ses sjældent i den

1 1818, 1822, 1825 (2), 1839, 1862 og 1868.

2 Hewitt 1997; Keyzer 2016.

3 Lübken og Mauch; Mauelshagen 2007; Pfister 2014.

4 Bavel et al. 2020, s. 32.

5 Bankoff 2009; Jørgensen et al. 2013; Mauch og Pfister 2009.

6 Soens 2018; Bavel et al. 2020.

eksisterende forskning, hvor mange studier har haft fokus på grupper og samfunds-niveaue, hvorved artiklen tilføjer en ny dimension til den miljøhistoriske forskning ved at skalere imellem individ, samfund og myndigheder.

Når stormfloden rammer

Sammenholdes de syv stormfloder, som ramte Limfjordstangen i perioden 1818-1868, er der en række fællesnævner, som går igen. Både når vi ser på det umiddelbare hændelsesforløb under en stormflod, herunder hvilke ødelæggelser stormfloder medførte, og på den efterfølgende håndtering. Dette taler direkte ind i de tre vigtigste parametre, som er indlejret i et risikoområde. Nemlig forventningen om, forberedelse af og erfaring med stormfloderne. Tre parametre, der alle er en integreret del af hverdagspraksisserne i et risikosamfund.⁷

Natten mellem den 15. og 16. januar 1818 blev Limfjordstangen ramt af en kraftig storm. Havet strømmede ind over den smalle sandholdige tange og efterlod store mængder sand, grus og sten på strandengene. Dette gjorde jorden ubrugelig til at høste hø til dyrene i flere år derefter. En praksis, der ellers var et vigtigt supplement til fiskeriet. Ligeledes blev de livsnødvendige fiskeredskaber og både slået i stykker, mens flere huse var ødelagte. Havets enorme kræfter formede og forandrede kystlandskabet, og i løbet af ganske få timer havde havet fjernet op til 20 meter af kystprofilen langs hele kyststrækningen.⁸ Allerede fire år senere, den 11. marts 1822, blev Limfjordstangen ramt af en ny stormflod. Her forsvandt mere end 15 meter af Agger Bjerg, som i 1800-tallet var en stor lerklint lidt nord for Ø. Agger, hvorpå byen Sdr. Aalum lå.⁹ Tre år senere blev Limfjordstangen ramt igen. Denne gang af to af de værste stormfloder i området historie.

Natten mellem den 3. og 4. februar 1825 blæste det hårdt op fra sydvest, og i løbet af seks timer rejste havet sig 2,5 meter over daglig vande. Næste morgen løb en riven-de strøm ind over den smalle tange, og vandet ødelagde alt på sin vej. Værst stod det til i byen Toft, hvor havet havde ædt sig over hundrede meter ind i kystlandskabet. Sandbanker, der stod som værn mod vandet, var allerede skyllet væk, og digerne rundt om husene kunne ikke længere holde stand. Imellem hagl- og tordenbyger måtte familierne sikre sig på lofterne, imens vandmasserne pressede sig ind i husene, og efterlod stuerne overfyldte med grus, sand og sten. Man havde dog endnu ikke set det værste. Sidst på året blæste det endnu engang op til storm, og natten mellem den 27. og 28. november 1825 brød Vesterhavet igennem Limfjordstangen og skabte Agger Kanal.¹⁰

7 Bavel et al. 2020, s. 4.

8 *Agger Sogns Beboeres Ansøgning til Kongen 1. April 1818* gengivet i Laursen 1926.

9 Østerbol 1878.

10 *Amtsprovst Bendix's indberetning til kongen den 11. februar 1825* gengivet i Laursen 1926.

Limfjordstangen var nu delt i to, og 232 familier stod med større eller mindre materielle skader, som skulle håndteres. 12 familier flyttede fra Limfjordstangen i perioden 1825-1827.¹¹ Men langt de fleste familier blev og tilpassede sig de materielle tab. Mange af disse familier blev ramt af en ny stormflod fjorten af senere. Natten til den 8. januar 1839 blev voldsomme vandmasser presset igennem den nye kanal, hvor vandstanden i fjorden steg til en højde, der ikke var set i flere generationer. I første omgang gik Thyborøn, der lå midt på tangen, lidt syd for den nye kanal, fri. Men da fjorden først var blevet fyldt, blev Thyborøn ramt af voldsomme vandmasser fra fjordsiden. Alt i Thyborøn blev oversvømmet, og stort set alle huse stod under vand. Det lykkedes at redde alle beboere og kreaturer i Thyborøn ved brug af de store havbåde. Andre steder på tangen søgte familier i sikkerhed på hustagene, hvorfra de kunne se, hvordan vandmasserne oversvømmede husene, og sandhøje blev jævnet med jorden. Også strandengene blev igen fyldte med sand og grus.¹² Disse ødelæggelser medførte, at en række familier i årene 1839-1840 flyttede til andre dele af Limfjordsområdet.

I december 1862 blev tangen atter ramt. Natten mellem den 19. og 20. december 1862 blev der skabt en ny kanal nord for Thyborøn, som i dag udgør den smalle passage mellem fjorden og Vesterhavet. Værst gik det ud over de mange græs- og engmarker bag dæmningerne, som efterhånden havde lidt stor skade.¹³ Kun seks år senere blev Limfjordstangen igen ramt af en voldsom stormflod. Om morgenen den 6. februar 1868 steg havet til en sådan højde, at hele Harboøre blev overskyldet og vandet nedbrød alle dæmninger på blot én time. I Nørlanger var de to tilbageværende familier nødsaget til at rejse et nødflag som tegn på, at de havde brug for hjælp. Bølgerne slog helt op til taget, og væggene på husene kunne ikke længere holde stand og faldt sammen. Markerne var allerede fyldte med sand og sten, mens digerne, der tjente som værn mod havet, var jævnet med jorden.¹⁴

Stormfloderne medførte voldsomme ødelæggelser på Limfjordstangen. Men med tiden fulgte også erfaring. Beboerne på tangen vidste, at hav, fjord og flyvesand var deres værste fjende, og de lærte at tage deres forholdsregler på baggrund af den erfaring og en forventning om gentagelse. I 1835 blev Jensine Andersdatter født i Thyborøn, og hendes familie er netop et eksempel på dette. Jensines familie havde altid en pram bundet til yderdøren, så det var muligt for familien at komme hurtigt væk og redde livet.¹⁵ Og modsat mange andre områder, der gennem historien er blevet ramt af stormfloder, kostede stormfloderne aldrig menneskeliv på Limfjordstangen.¹⁶ Der var kun tale om materielle tab, på samme måde som vi oplever det ved de danske kyster

11 Andersen 2023: Limfjordstangens demografi, 1780-1880.

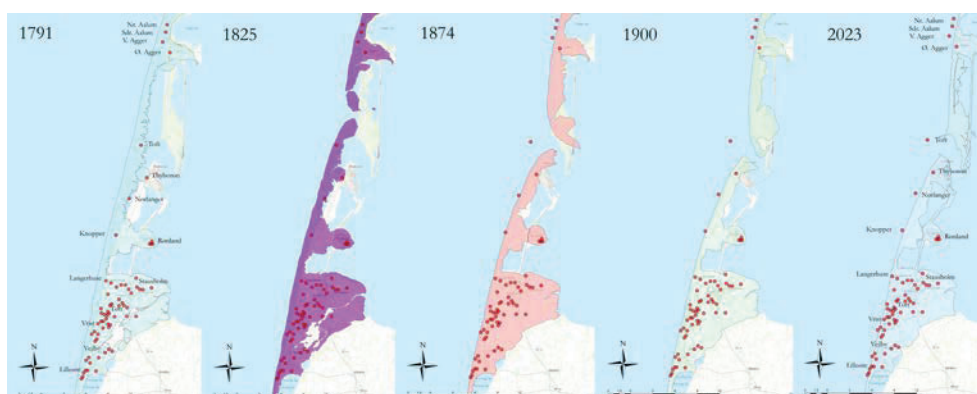
12 Langer 1980; Thisted Amtsavis 11.01.1839.

13 Langer 1980; Thisted Amtsavis 03.01.1863.

14 Langer 1980; Thisted Amtsavis 18.02.1868.

15 Christensen 1969.

16 Dahlberg 2017; Soens 2018.

Ill. 1. Landskabsændringer på Limfjordstangen 1791-2023. Ophav: Camilla Andersen, ArcGIS.

i dag. Spørgsmålet er derfor, om vi kan lære noget fra tidligere lignende situationer, hvor familier gennem generationer havde fået erfaring med stormflodshåndtering?

En af de største udfordringer i dag er, at vi har indrettet vores kyster med tæt byggeri uden særlig stor hensyntagen til de mange farer, som kan være forbundet med et liv ved kysten. Det skyldes manglende erfaring, som er afledt af, at mange boligejere langs kysten i et stort omfang ikke længere er opvokset i kystområder, og derved ikke nødvendigvis har et indgående kendskab til risiciene og håndteringen af disse.¹⁷ At kysterne i dag er fyldt med bebyggelse helt ned til vandkanten, har i de senere år medført en række nye problemstillinger, særlig på grund af stigende vandstande, hvor selv mere moderate storme vil kunne føre til stormfloder i fremtiden. Det gør det interessant at belyse, hvilken betydning erfaring har for håndteringen af stormfloder.

De stormflodsrømte – det empiriske grundlag

Artiklen tager udgangspunkt i de stormflodsrømte familier, der står anført i skadeslisterne fra stormfloderne i 1825 og 1839. Ønsket har været at følge disse familier over tid, for at få et indblik i, hvordan erfaringen med tidligere stormfloder fik betydning for håndteringen af de efterfølgende stormfloder i henholdsvis 1862 og 1868.

Det mest omfattende stormflodsmateriale er bevaret fra 1825-stormfloden, hvor det er muligt at få et detaljeret indblik i skadesopgørelserne og den efterfølgende erstatning. I Agger Sogn står 84 forsørgere oplyst med skader efter 1825-stormfloden. I folketællingen fra 1834 er der opgjort 96 husstande. Det vil sige, at omkring 87,5 pct. af populationen blev direkte ramt af stormfloden med materielle skader. At den nærmeste folketælling først er fra 1834, gør dog, at sammenligningen ikke er helt retvisende, blandt andet fordi de fire familier fra Toft flyttede fra sognet som en direkte konsekvens af 1825-stormfloden. I Harboøre Sogn er der tale om 148 skades-

17 Freitas et al. 2018.

	Agger 1825 (samlet antal)	Harboøre 1825 (samlet antal)	Agger 1839 (Samlet antal)
Skadesopgørelser samlet	84	148	67
Lille skade på bygninger (mindre end 100 Rdl.)	4	8	20
Stor skade på bygninger (større end 100 Rdl.)	4	0	1
Lille skade på jord (mindre end 100 Rdl.)	66	30	19
Stor skade på jord (større end 100 Rdl.)	18	16	32
Lille skade på fiskeredskaber (mindre end 10 Rdl.)	0	101	21
Stor skade på fiskeredskaber (større end 10 Rdl.)	3	8	12
Skade på dyr	0	3	0
Korn og vintersæd	2	58	14

III. 2. Tabellen viser den samlede fordeling af skadesopgørelser for hver enkelt kategori, hvorpå skaden er opgjort for henholdsvis Agger Sogn i 1825 og 1839, samt for Harboøre i 1825.

Ophav: Camilla Andersen.

opgørelser, og i 1834 var der her registreret 217 husstande, svarerende til 68,2 pct. Den mindre procentdel for Harboøre skyldes med al sandsynlighed et større bagland bag klitlandskabet, der betød, at en del af sognets husstande lå længere tilbagetrukket fra kystlinjen, og derfor ikke var i direkte fare for at blive ramt af stormfloden.

I 1839 er der angivet 67 skadesanmeldelser fra Agger. Sammenholdes det med folketællingen fra 1840, hvor der er registreret 89 husstande, blev 75,3 pct. af sognet direkte ramt af stormflodens ødelæggelser.¹⁸ Lignende skadesopgørelser findes desværre ikke for Harboøre. Manglen på et sammenhængende datasæt er en generel udfordring, når katastrofer og et samfunds tilpasningsstrategier undersøges over tid.¹⁹ Problemet er i denne undersøgelse søgt imødegået ved at bringe andre kildegrupper i spil. Blandt andet har en større retssag fra 1840 med 18 harboørefiskere været med til at belyse nogle af de kortsigtede konsekvenser ved 1839-stormfloden.

Materialet fra 1825 er anvendt til at identificere de skaderamte familier, som derefter er fulgt over tid i relation til de andre stormfloder i 1818, 1822, 1839, 1862 og 1868, for at belyse, hvem der havde erfaring fra tidligere stormfloder. Det har været muligt at følge de skaderamte familier over tid ved brug af kirkebøger og folketællinger, herunder at finde ud af, hvorvidt familierne blev boende i sognet efter stormfloderne, og i hvilket omfang, der var tale om intern mobilitet.²⁰ Det er i en tidligere undersøgelse blevet påvist, at intern mobilitet var et led i fiskernes tilpasningsstrategi for at opretholde et eksistensgrundlag på tangen, og en indikation for beboernes modstandskraft er derfor også, hvorvidt den enkelte familie valgte at blive på tangen eller ej.²¹ Derudover er de demografiske data anvendt til at identificere en socioøkonomisk profil for de skaderamte.

18 Seks familier valgte at flytte fra Agger Sogn efter 1839-stormfloden. Men familierne flyttede først i august 1840, hvilket vil sige, at de stadig optrådte i 1840-folketællingen, der blev foretaget den 1. februar 1840. Repræsentativiteten er altså retvisende.

19 Bavel et al. 2020.

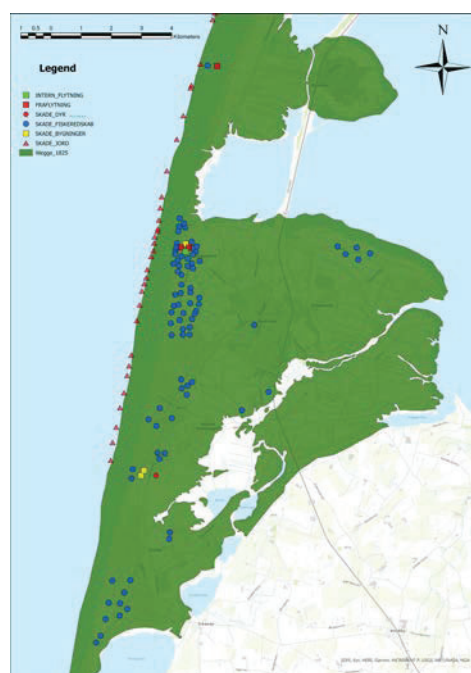
20 De primære folketællinger, der er gjort brug af i artiklen, er fra 1801, 1834, 1840, 1845, 1850, 1855, 1860 og 1870. Disse data er udleveret fra Dansk Demografisk Database ved Rigsarkivet.

21 Andersen 2022.

III. 3. Skadesopgørelse fra 1825 for Agger Sogn og Nørlanger, Knopper og Rønland i Harbøre Sogn fordelt efter de enkelte kategorier for skade.²² Derudover er interne og permanente flytninger angivet på kortet.

Ophav: Camilla Andersen, ArcGIS.

III. 4. Skadesopgørelse for Harbøre Sogn fra 1825 fordelt efter de enkelte kategorier for skade. Derudover er interne og permanente flytninger angivet på kortet.

Ophav: Camilla Andersen, ArcGIS.

Modstandskraft, sårbarhed og tilpasning

For at kunne forstå de præmisser familierne var underlagt og skulle håndtere i risikoområdet anvendes i denne artikel to centrale begreber i den miljøhistoriske forskning, nemlig modstandskraft og sårbarhed. *Sårbarhed* er et udtryk for en eksponering for risici, chok eller stød, samt vanskeligheder ved at håndtere disse. *Modstandskraft* forstås derimod som samfundets evne til at imødekomme, håndtere og komme sig

22 Den fulde skadesopgørelse for Agger Sogn blev takseret til 7.612 Rdl. I Harbøre Sogn blev skaderne samlet takseret til 4.961 Rdl. Samlings sag ang. Stormflod i Nørrejylland, DK-D5(3), 1803-1836, RA.

efter en ydre påvirkning af de sociale strukturer.²³ Ganske få samfund forbliver dog de samme efter en sådan påvirkning, hvorfor begrebet *tilpasning* ofte anvendes i forlængelse af modstandsbegrebet. I forlængelse heraf argumenterer historiker og geograf Greg Bankoff for, at der eksisterer to typer af risikosamfund. Den ene type er kendetegnet ved en hyppig erfaring med risici, som medfører en tilpasning, imens den anden type risikosamfund i højere grad forsøger at kontrollere risiciene. Det kunne for eksempel være med brug af hård kystsikring i form af høfder.²⁴ Bankoffs differentiering er interessant, fordi den argumenterer for, at en hyppig erfaring leder til tilpasning og modstandskraft over tid. Dette perspektiv anvendes her til at undersøge, hvilken betydning erfaring havde for håndteringen af stormfloderne på Limfjordstangen, og derved også, hvilken indvirken den havde på familiernes sårbarhed og modstandskraft.

De store landskabsændringer i forbindelse med en stormflod og den årlige kysterosion gjorde, at Limfjordstangen ikke var statisk, hvilket nødvendiggjorde en tilpasning. Tangens foranderlighed og fleksibilitet var faktisk det stabile,²⁵ hvorfor begreberne modstandskraft og tilpasning bliver analytiske begreber til at forstå præmisserne på tangen. Men det rejser samtidig spørgsmålet om, hvad der kan anskues som sårbart, for: "if the complete make-over of a society after a major disaster is qualified as a 'resilient' outcome, then only total breakdown or collapse remains as counter-evidence for a failure in resilience."²⁶ Miljøhistoriker Tim Soens argumenterer på den baggrund for, at et totalt kollaps kun sker i ganske få tilfælde, hvorfor det er vigtigt at få identificeret de sårbare individer, når vi belyser modstandsduelige samfund.²⁷ Ingen omkom som nævnt ved stormfloderne på Limfjordstangen. Til gengæld stod familierne tilbage med store materielle skader på bygninger og tab af landbrugsjord, som ellers var en essentiel del af fiskernes kombinationsnæring. Den eksisterende forskning indikerer, at det var socioøkonomisk betinget, hvem der blev efterladt sårbare efter en stormflod.²⁸ I det følgende viser jeg imidlertid en anden tendens, nemlig at erfaring spillede en afgørende rolle for modstandskraften på tangen.

God, mådelig eller ringe

På skadeslisterne fra Agger i 1825 er der påført en interessant note under erstatningsagen. Hver enkelt husstand er blevet vurderet ud fra kriterierne god, mådelig eller ringe, og fordelingen mellem byerne ses på ill. 5. Blandt andet blev alle med skade

23 Bavel et al. 2020; Adger et al. 2009 s. 361.

24 Bankoff 2009; Bavel et al. 2020, s. 41.

25 Andersen, 2022.

26 Bavel et al. 2020, s. 36.

27 Soens 2018.

28 Bavel et al. 2020.

BY	God (pct.)	Mådelig (pct.)	Ringe (pct.)	Samlet antal skadelidte	Antal husstande (matrikel 1815)
Røn	21,7%	8,7%	65,2%	22	23
Toft	0%	50%	50%	4	4
Ø. Agger	12,5%	16,7%	50,0%	17	24
V. Agger	15,8%	10,5%	52,6%	15	19
Sdr. Aalum	31,5%	21,0%	47,4%	19	17
Nr. Aalum	0%	20%	80%	5	5
I alt	17	15	52		

Ill. 5. Figuren viser fordelingen af skadelidte på baggrund af kommissionens vurdering for Agger Sogn, 1825. Yderligere er antallet af husstande i 1815 angivet.

Ophav: Camilla Andersen.

på bygninger vurderet ringe, hvilket må være et udtryk for, at det var vanskeligt at udbedre skader på bygninger efter en stormflod. Familier med skade på bygninger befandt sig altså ifølge stormflodskommissionen i en meget sårbar situation. Modsat har kommissionen vurderet, at en række andre familier havde en større evne til at håndtere skaderne og tilpasse sig de nye vilkår, så de fik vurderingen god.

Årsagen til, at familier med skade på bygninger blev vurderet ringe skal formodentlig findes i det faktum, at disse familier var nødsagede til at flytte deres ejendomme. En af dem var Søren Andersen fra V. Agger, hvis hus befandt sig under 32 meter fra den nye havstok.²⁹ Beboerne på Limfjordstangen havde dog indgående erfaringer med sådanne flytninger af deres huse. Blandt andet skulle alle husene i V. Agger og Aalum-byerne være blevet flyttet to gange i løbet af én generation i 1800-tallet.³⁰ Dette var muligt på grund af en særlig selv bærende trækonstruktion, der stort set kun kendes fra disse egne, hvor bjælkerne var det bærende element, som var sikret inde bag murene. Denne konstruktion gjorde, at det var muligt at beskytte og genbruge materialerne til genopførelse af husene længere mod øst.³¹ Samtidig sikrede den selv bærende trækonstruktion, at huset og loftet ikke ville styrte sammen i tilfælde af, at vandmasserne væltede væggene, som ved stormfloden i 1868. Derved kunne familierne altid søge i sikkerhed på lofterne, når vandet stod højt i husene. Lignende konstruktioner kendes også fra værftgårdene i Tøndermarsken.³²

Selve ideen om at flytte kendes også fra den livsform, som af økonom Kenneth Boulding er blevet kaldt *the cowboy economy*, hvor en bosættelse opgives, når ressourcerne er opbrugt.³³ At beboerne blev på tangen ved brug af interne flytninger vidner dog om, at ressourcerne netop ikke var brugt op, men at der stadig eksisterede et næringsgrundlag på tangen, som familierne kunne udnytte. Derfor adskiller fi-

29 Samlingssag ang. Stormflod i Nørrejylland, DK-D5(3), 1803-1836, RA.

30 Østerbol 1878.

31 Andersen 2022.

32 Realdania 2023.

33 Boulding 1966.

skernes livsstil sig også fra førnævnte cowboyøkonomi, da der var tale om en strategi, som sikrede bosættelsen det givne sted inden for væsentlig kortere afstande, end det Boulding behandler i sin undersøgelse.

Flytningen af husene på tangen skete som en nødvendighed for at afbøde, at huset blev opslugt af havet ved den næste storm, hvilket understreger en forventning om gentagelse i samfundene. Men husene blev aldrig flyttet længere væk, end at familierne kunne udnytte samme ressourcegrundlag som på de matrikler, de havde til rådighed før stormfloden. Det handlede om at sikre husene, og det var som nævnt en almenkendt praksis med baggrund i erfaring om konstruktionen og genanvendelsen af sparsomme materialer. Det ses derfor om et udtryk for en tilpasningsstrategi, som opretholdt en modstandskraft hos individet,³⁴ men det sikrede samtidig byernes eksistens over tid, hvilket blandt andet gjaldt for Nørlanger, Toft, V. Agger, Sdr. Aalum og Nr. Aalum.³⁵ Den eneste flytning, der skete som en direkte konsekvens af en væsentlig forringelse af ressourcegrundlaget, var opgivelsen af hele byen Gl. Toft omkring år 1700, hvor byen blev flyttet to kilometer længere mod syd. Her var ressourcegrundlaget forsvundet på grund af sandflugt, og hele byen blev flyttet, modsat alle de andre interne flytninger af huse på tangen, som skete gradvist i takt med, at havet rykkede tættere på.³⁶

Søren Andersen blev faktisk boende i V. Agger frem til sin død i 1835, hvorefter sønnen, Mads Sørensen, overtog matriklen. Det vidner om, at på trods af en ydre påvirkning, som efterlod individet sårbart, var det muligt ved brug af interne flytninger, en hyppig anvendt tilpasningsstrategi, at tilpasse sig risikoområdet og opnå en ny grad af modstandskraft i kølvandet på en stormflod. Tabet af jord efter 1825-stormfloden betød dog en omlægning af familiens kombinationsnæring, særligt efter at sønnen overtog jorden. Søren Andersens primære erhverv var fiskeri, kombineret med et mindre dyrehold, men i forbindelse med stormfloden i 1825 mistede husstanden det ene af dens to eng- og græsningslodder, og rådede derefter kun over ét mindre stykke jord. Betingelserne var derfor ikke optimale for Mads Sørensen, som i stedet ernærede sig som væver med et minimalt antal dyr.³⁷ Han blev dog boende i V. Agger frem til midten af 1860'erne, hvorefter familien endnu engang brugte tilpasningsstrategien med interne flytninger og bosatte sig i Ø. Agger længere mod øst, formodentlig som en konsekvens af stormfloderne i 1860'erne.

Generelt ser det ud til, at kommissionens vurderingskriterier i 1825 – god, mådelig eller ringe – havde en afgørende betydning for udbetalingen af erstatningssummen i Agger Sogn. Vurderingskriteriet 'god' har udløst den ringeste erstatningsprocent (33 pct.), mens 'mådelig' medførte en erstatning på 35-62 pct. og 'ringe' medførte den højeste procentvise udbetaling af erstatningspengene på 39-100 pct. Dog indikerer de

34 Andersen 2022.

35 Andersen 2022.

36 Andersen 2022; Støvring-Nielsen 1961.

37 Tiendedokumenter, Vestervig Agger Pastorat (VAP), 1811-1894, RA.

store variationer i beløbsstørrelse, at der har været tale om individuelle vurderinger, særligt for 'mådelig' og 'ringe'. Vurderingsnoten er ikke påført skadelisterne i Harboøre Sogn, men der ses samme store procentvise udsving i udbetalingen af erstatningen. En generel tendens på tværs af begge sogne er, at jorden har været svær at erstatte, hvorimod redskaber til fiskeriet blev fuldt erstattet. En del af forklaringen på det skal findes i de relativt store beløbsforskelle mellem skade på jord og redskaber, men det fremgår også klart af kommissionsrapporten, at man ikke fandt noget formål med at erstatte tabet af jord, da det ikke var muligt at opkøbe nyt.³⁸ Til gengæld har det været kommissionens intention, at de familier, der havde skade på bygninger og måtte flytte disse, skulle have fuld erstatning.

Myndighederne var altså opmærksomme på de to væsentligste tilpasningsstrategier, der sikrede en modstandskraft og tilpasning inden for husstanden, nemlig nødvendigheden af fiskeriet som et led i kombinationsnæringen, og muligheden for at flytte ejendomme til mere sikre lokaliteter på tangen.³⁹ Men deres prioriteringer med hensyn til udbetaling af erstatning afspejler samtidig, hvilke komponenter i samfundene, som efterlod individerne sårbare efter en stormflod; nemlig skade på bygninger og tab af fiskeredskaber. Det understreges af en ekstra pengegave, som fiskerne i Harboøre modtog ved kongelig resolution i december 1825: "500 Rbdlr. Sedler til Anskaffelse af Både og Fiskeredskaber med flere af de uundværligste Fornødenheder".⁴⁰

De skadelidtes socioøkonomiske profil

I den eksisterende forskning argumenterer Soens for, at det var socioøkonomisk betinget, hvem der var de mest sårbare individer, og dermed var mest eksponeret for risici. Soens påviste i sin undersøgelse af Vadehavsområdet efter en stormflod i 1570, at der eksisterede en social bias i forhold til de skadelidte hushold, som havde betydning for, hvor store skader det enkelte hushold oplevede. De større landbrug oplevede sjældent dødsfald, og deres huse blev sjældent ødelagte. Derimod var langt størstedelen af ofrene småbønder, der fik ødelagt deres huse, og hvis dyrehold omkom i vandmasserne.⁴¹ Det hang sammen med, at de mere velstillede gårdmænd havde kapital til at sikre deres ejendom forud for en stormflod, så de oplevede mindre skader og tab.

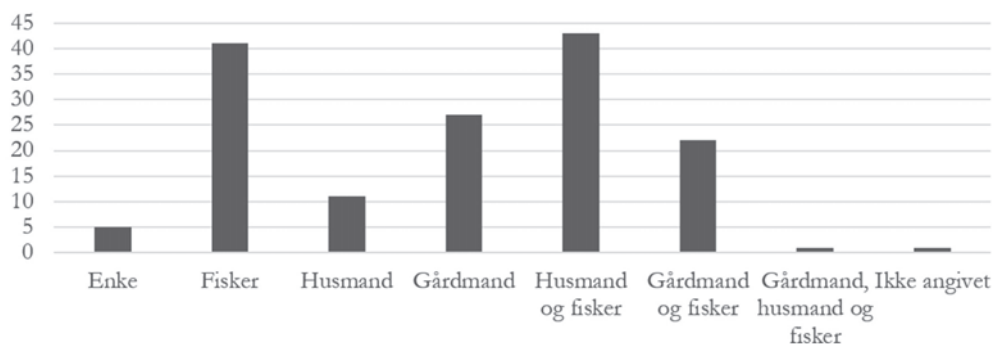
En så entydig tendens kan ikke spores i den socioøkonomiske profil hos de skadelidte på Limfjordstangen. I Agger Sogn var der tale om et forholdsvis fladt hierarki, hvor alle skaderamte husstande var angivet med betegnelsen '*husmand og fisker*'. Generelt var der i det sogn tale om en yderst fattig population. Det ses blandt andet i forbindelse med en ekstra skatteopkrævning i slutningen af 1700-tallet, hvor hele

38 Samlingssag ang. Stormflod i Nørrejylland, DK-D5(3), 1803-1836, RA.

39 Andersen 2022.

40 Samlingssag ang. Stormflod i Nørrejylland, DK-D5(3), 1803-1836, RA.

41 Soens 2018, s.163-164.

Ill. 6. Figuren viser erhvervsfordeling imellem de skadelidte i Harboøre Sogn, 1825.

Ophav: Camilla Andersen, ArcGIS.

sognet var fritaget.⁴² I Harboøre var der større forskelle i erhvervsbetegnelserne. Her boede både gårdmænd med større jordbesiddelser og ejendomme,⁴³ og hushold med erhvervsbetingelser, som var identiske med forholdene i Agger Sogn. Det gør det interessant at sammenligne, hvilken betydning disse forskelle i populationssammensætningen havde for skadesomfanget og den efterfølgende håndtering af skaderne.

Ill. 6. viser erhvervsfordelingen hos de skadelidte i Harboøre Sogn. Selv om der ses en overrepræsentation af gruppen 'fiskere og husmand' og 'fisker' i forhold til 'gårdmand' og 'gårdmand og fisker', var det ikke udelukkende samfundets fattigste, der var de mest sårbare og udsatte i forbindelse med en stormflod. Faktisk ses nogle af de største skadesregistreringer hos gårdmændene, der led stor skade på deres jordlodder. Ligeledes var det ikke udelukkende gårdmændene, der modtog den procentvis laveste udbetaling, hvilket må betyde, at det ikke entydigt har været denne gruppe, der blev vurderet som de mest modstandsduelige, hvis det altså antages, at Harboøre har fulgt nogenlunde samme udbetalingsmodel og vurdering som i Agger.

De materielle skader var i højere grad end en socioøkonomisk status betinget af, hvor på tangen individet var bosat. De, der boede i forreste klitrække, oplevede som regel de største skader på jord og bygninger, hvilket ikke var socioøkonomisk bestemt. Ligeledes var en tredjedel af fraflytningerne fra Harboøre Sogn i årene efter 1825-stormfloden husstande, hvor manden stod angivet som gårdmand.

1825: Toftboerne flytter væk

Selv om der i denne artikel argumenteres for, at langt størstedelen af beboerne på Limfjordstangen blev i det udsatte kystlandskab og tilpassede sig vandets naturlige vilkår, må det på ingen måde underkendes, at en lang række familier flyttede fra

⁴² Ekstraskattekommissionen, København, Rentekammeret, 1789, RA.

⁴³ Andersen 2023 (ikke publiceret).

tangen, særligt i kølvandet på en stormflod. Disse familier er på mange måder interessante, fordi de kan belyse, hvad der var særligt udslagsgivende for de familier, som valgte en permanent fraflytning.

Ved 1825-stormfloden var den mest iøjnefaldende fraflytning toftboernes flytning til en ny lokalitet, Lyngs på Thyholm, godt 16 km østligere i Limfjorden. Her blev en hel by opgivet, der ellers havde været kendetegnet ved tilpasning og høj intern mobilitet igennem 1700-tallet.⁴⁴ Tangen var dog efterhånden blevet så smal her ved Toft, at det ikke længere var muligt at anvende interne flytninger, og sognets mest næringsrige jord var nu fuldstændig ruineret af sand og grus.⁴⁵ De fire familier fra Toft var da også dem, der uden tvivl havde fået de største skader på deres bygninger. Hver familie fik takseret skade på bygningerne for 120 Rdl., hvilket var over dobbelt så meget som de resterende takseringer i Agger Sogn. Ingen i Harboøre nåede op på dette skadesomfang. Foruden bygningerne, der formodentligt i Toft har været mere eller mindre totalskadede, led familierne også store tab på jordlodderne. Disse tab kunne dog ses i samme omfang andre steder i sognet og i Harboøre.⁴⁶ Toftboerne havde ligeledes lidt store skader i forbindelse med stormfloden i 1818. For eksempel mistede Poul Madsen fra Toft i 1818 en havbåd med tilbehør, der alene blev takseret til 130 Rdl. Der var altså tale om flere voldsomme materielle tab for den enkelte husstand inden for ganske kort tid.

Alle fire familier i Toft kan spores tilbage til 1787-folketællingen og havde derfor erfaring med at bo på et af de smalleste og mest udsatte steder på Limfjordstangen, men grundlaget for de to væsentlige tilpasningsstrategier var på dette sted forsvundet. Af indberetningen til kongen fra 1825 fremgår det, at toftboerne var nødsaget: "at flømte og søge inde i Landet Eiendom, men disse arme Fisker-Familier have intet at købe for. Deres Forfatning er høist sørgelig. Uden offentlig Understøttelse ville de ikke være at redde".⁴⁷

Bavel, Curtis, Dijkman, Hannaford, Keyzer, Onacker og Soens argumenterer for, at samspillet mellem myndigheder og individ spiller en afgørende rolle for modstandskraften.⁴⁸ Indtil 1825 havde statens håndtering af det udsatte kystlandskab på tangen dog været beskeden, men omfanget af stormfloden i 1825 fik national bevågenhed, særligt i aviserne. Der blev ligefrem igangsat en omfattende landsindsamling med kollekter for de skaderamte, hvor størstedelen dog gik til hertugdømmerne, som også var ramt.⁴⁹ Indsamlingen var inspireret af hollandske indsamlinger, der blev iværksat af den hollandske kongefamilie for at understøtte de udsatte kystområder i Holland.⁵⁰

44 Andersen 2022.

45 Andersen 2022.

46 Samlingssag ang. Stormflod i Nørrejylland, DK-D5(3), 1803-1836, RA.

47 *Amtsprovst Bendix's indberetning til kongen den 11. februar 1825* gengivet i Laursen 1926, s. 152-165.

48 Bavel et al. 2020; Keyzer 2016.

49 Ringkøbing Amt modtog 5.790 Rdl., hvoraf Harboøre Sogn modtog 2.197 Rdl. i erstatning, mens Thisted Amt modtog 3.563 Rdl. i erstatning, hvor det fulde beløb gik til Agger Sogn. Samlingssag ang. Stormflod i Nørrejylland, DK-D5(3), 1803-1836, *Underdanigst Beretning fra Kommittéen*, maj 1827, RA.

50 Jensen 2021.

Af en indstilling indsendt af Aggers Fattigkommission, provsten og sognefogeden i Agger til Danske Kancelli den 7. maj 1825 fremgår det, at de lokale myndigheder appellerede til, at toftboerne fik en væsentlig andel af kollektpengene på 500 Rdl. til at "afslutte handel om Byggeplads og Ejendom andetsteds".⁵¹ Oprindeligt var kollekten ikke tiltænkt reelle fraflytninger til andre sogne, men situationen må have været så alvorlig for de fire familier, at det ikke var muligt at genetablere sig på tangen.

Selv om toftboerne havde de største skadestakseringer på blandt andet bygningerne, er det interessant, at de kun fik udbetalt 36-39 pct. i erstatning svarende til vurderingen 'god'. Dette stemmer nemlig ikke overens med, at de fire familier blev vurderet henholdsvis 'mådelig' og 'ringe'. Svaret skal formentlig findes i de store skader på jorden, som kommissionen havde svært ved at kompensere. Ikke desto mindre stod familierne efter stormfloden i en utrolig sårbar situation uden huse eller jord og med en relativ lille erstatningssum i forhold til den tabte værdi. Derudover var der ingen udsigt til opkøb af jorde andre steder i sognet, og toftboerne kunne ikke længere trække på deres erfaring med interne flytninger i risikoområdet.

Toftboernes flytning væk fra Limfjordstangen var derfor af nød, for det havde aldrig været intentionen, at familierne skulle fraflytte sognet. Fraflytningen blev mulig grundet de nationale indsamlinger, og det blev et eksempel på, at det var muligt at forlade tangen og starte på ny.

1839: Et spørgsmål om erfaring fra 1825-stormfloden?

Imens billedet er ret entydigt for familierne fra Toft, er det knapt så entydigt for de efterfølgende fraflytninger. Kendetegnende for flytningerne væk fra Thyborøn efter stormfloden i 1839 var skader på bygninger og betydelige skader på jordlodderne. Men modsat skadesomfanget hos toftboerne i 1825, kunne lignende skadesomfang også ses hos de familier, der blev boende i Thyborøn, samt andre steder i Agger Sogn. Syv familier flyttede i årene 1839-1840 fra Thyborøn til henholdsvis Salling og Thyholm.⁵² Af de 24 skaderamte familier fra Thyborøn havde 16 husfædre erfaring fra 1825-stormfloden, enten som voksen hjemmeboende søn eller som husfader, svarende til 66,7 pct af forsørgerne i Thyborøn. Sammenholdes dette med resten af Agger Sogn, hvor der samlet var 37 skaderamte husstande, havde 30 husstande skadesregistreringer fra 1825-stormfloden, svarende til 81 pct. Der var altså langt flere familier med erfaring fra tidligere i den resterende del af Agger, og ingen af disse familier flyttede væk fra Limfjordstangen.⁵³

51 Samlingssagen, RA, 07.05.1825.

52 ASK, til- og afgangslister, RA.

53 Samlingssag ang. Stormflod i Nørrejylland, DK-D5(3), 1803-1836, RA; Samlingssag, Breve vedrørende stormfloden 8. – 9. januar 1839, Aalborg Stiftsamt, RA.

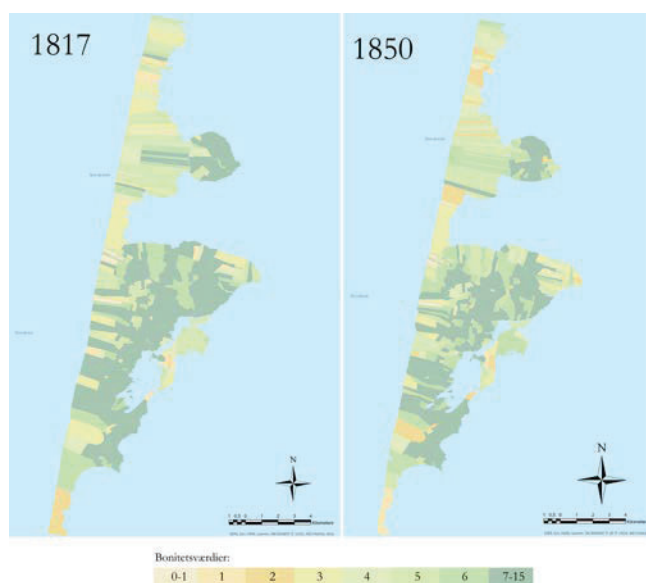
Ill. 7. Kortet viser forringelsen af jordens ydeevne fra 1815 til 1857 i Agger Sogn vurderet ud fra nedsættelse af boniteten på den enkelte matrikel. Ophav: Camilla Andersen, ArcGIS.

Erfaringen forstås som et udtryk for, at det enkelte individ havde stået i en lignende situation før ved direkte at have oplevet stormfloderne i 1818, 1822 og 1825, og at det dengang var lykkedes at tilpasse sig konsekvenserne og opretholde et livsgrundlag på tangen med fiskeri og jordbrug på trods af en forringelse af jordens ydeevne til kombinationsnæring.⁵⁴ Tilpasningen bestod i, at der i årene efter stormfloden i 1825 ses en stigning i antallet af mænd, der drog ind i fjorden om sommeren for at deltage i et stærkt reguleret sæsonfiskeri efter ål, der kun måtte finde sted i otte uger gældende fra Skt. Hans. Uden for krisetider blev dette ålefiskeri hovedsageligt benyttet af de familier, der ejede de mest sandede jorder på tangen.⁵⁵

Fleksibiliteten i kombinationsnæringen gjorde det derved muligt for det enkelte hushold at trække på andre næringsveje i forbindelse med pressede og sårbare situationer. Erfaringen var integreret i samfundets hverdagspraksisser, hvor fiskerne tog ålefiskeriet i brug i krisetider, hvorved familierne kunne afværge den umiddelbare sårbarhed ved det nedsatte jordudbytte, som var en konsekvens af sandaflejring og sandflugt. Jorden skulle ellers have sikret sommerens høst i en periode på året, hvor havfiskeriet var minimalt. Det var altså fiskernes faktuelle viden og erfaring med at trække på flere forskellige næringsveje, som havde betydning for, hvordan de enkelte familier håndterede den sårbare situation, de stod i efter en stormflod. En viden, som kunne afbøde konsekvenserne på sigt. På trods af myndighedernes observationer om sandflugt og ruinerede engområder, så viste erfaringen, at der med tiden ville komme vegetation igen og dermed også et grundlag for græsning til et dyrehold. Efter nogle

54 Andersen 2023 (ikke publiceret).

55 Andersen 2023 (ikke publiceret); Poulsen & Andersen (submitet 2023).

Ill. 8. Kortet viser forringelsen af jordens ydeevne fra 1817 til 1850 i Harbøre Sogn vurderet ud fra nedsættelse af boniteten på den enkelte matrikel. Ophav: Camilla Andersen, ArcGIS.

år kunne familierne igen udnytte engjorden på tangen frem for at drage ind i fjorden om sommeren og fiske efter ål.

Denne erfaring fra tidligere stormfloder manglede tre familier i Thyborøn. For tre af de syv familier, som flyttede fra Thyborøn, kom manden nemlig oprindeligt fra Harbøre Sogn. To af dem var først kommet til Thyborøn efter 1825, altså ganske få år før stormfloden ramte i 1839. De havde derved ikke et indgående kendskab til eller erfaring med det specifikke risikoområde. Formodentlig har de boet i Harbøre i forbindelse med 1825-stormfloden, men det har kun været muligt at koble én af de tre mænd til en skaderamt husstand i Harbøre. Der er tale om Niels Jensen Hav, som i 1836 giftede sig med enken Ane Jensdatter fra Thyborøn. Niels var hjemmeboende hos sin far Jens Hav i Harbøre under stormfloden i 1825, hvor husstanden havde en mindre skade på fiskeredskaber (6 Rdl.), som blev fuldt erstattet. Niels Jensen Hav havde derfor ingen erfaring med så store skader, som familien fik takseret i 1839, alene 400 rdl. for mistet jord samt et mindre beløb på bygninger og en båd. Familien fik kun udbetalt 19 pct. i erstatning. Fordelingen af erstatningssummerne fulgte samme princip som i 1825, hvor jorden havde en ringe erstatningsdækning, mens skader på bygninger og redskaber blev forsøgt erstattet fuldt ud.⁵⁶ Kendetegnende for alle de syv fraflyttende familier var, at de havde ganske få skader på deres bygninger sammenlignet med de resterende familier i Thyborøn, som blev. Det kan altså ikke have været skadesomfanget, der var den primære årsag til fraflytningerne. Det understreges af, at der uden for Thyborøn var tre andre familier, som ligeledes fik takseret skade på deres bygninger, alle fra Sdr. Aalum, hvor husene befandt sig i yderste klitrække. Alle tre husstande havde indgående erfaring fra både 1818- og 1825-stormfloderne, og familierne forblev i Sdr. Aalum resten af deres liv. Store skader på bygninger, som ellers

56 Samlingssag ang. Stormflod i Nørrejylland, DK-D5(3), 1803-1836, Langer 1980.

blev vurderet som en sårbarhed af myndighederne, var altså ikke ensbetydende med en permanent fraflytning som i 1825.

Yderligere havde en af de familier, der flyttede fra Thyborøn, en relation tilbage til byen Toft, der blev opgivet i 1825. At denne familie valgte at flytte permanent væk i 1839, kan altså ikke alene ses som et udtryk for sårbarhed. Der var snarere tale om en erfaring med tidligere fraflytning fra tangen, som derfor var en naturlig del af familiens tilpasningsstrategi.⁵⁷

Samlet kan det derved siges, at over halvdelen af de fraflyttende familier fra Thyborøn enten havde ganske lidt eller ingen erfaring med det udsatte risikoområde i Thyborøn, og en familie havde tidligere erfaring med fraflytning. Det efterlader et indtryk af, at de, der blev tilbage, i højere grad end de fraflyttede rådede over en erfaring med risikoområdet, og at denne erfaring var en væsentlig faktor for, hvor modstandsduelige de var, når familierne stod med store materielle tab og en ringe erstatningsudbetaling til at håndtere skaderne og tilpasse sig de nye vilkår. Denne konklusion understøttes af, ingen af de familier i Agger Sogn, der havde erfaring fra 1839-stormfloden, flyttede fra Limfjordstangen efter stormfloderne i 1862 og 1868.⁵⁸ I kølvandet på de to stormfloder fulgte ellers en del fraflytninger, men det var en yngre generation på tangen med ganske lidt erfaring med stormfloder, der flyttede.⁵⁹

Lav stormflodsaktivitet medførte en sårbarhed

Hvor første halvdel af 1800-tallet var kendetegnet ved hyppige stormfloder, så var det først i 1862, at Limfjordstangen igen blev ramt. 23 år efter 1839-stormfloden. Til gengæld blev Limfjordstangen allerede ramt igen seks år efter i 1868, og i perioden fra 1863 til 1871 flyttede ikke mindre end 18 familier fra Agger. Et større antal familier flyttede ligeledes fra Harboøre, men manglende til- og afgangslister fra perioden har besværliggjort en dybere indsigt heri. Det vides dog, at der i 1860'erne og 1870'erne blev etableret en større koloni af harboørefiskere på Jegindø i Limfjorden.⁶⁰ Nye undersøgelser har argumenteret for, at årsagen til flytningerne i 1860'erne var et samspil af flere faktorer herunder fattigdom, stormfloder og en række store drukneulykker.⁶¹ Denne undersøgelse viser, at det ligeledes var et spørgsmål om erfaring. Kendeteggende for fraflytningerne i Agger i 1860'erne var, at der i større grad end tidligere er tale om en diversitet i forhold til, hvor familierne kom fra. Mens de tidligere fraflytninger alle var fra samme by, adskiller 1860'ernes fraflytninger sig ved, at flytningerne skete fra alle byerne i Agger Sogn.

57 ASK, til- og afgangslister, RA.

58 Andersen 2023, Limfjordstangens demografi, 1780-1880.

59 ASK, til- og afgangslister, RA: FTA, RA.

60 Gardiner et al. 2022; Strandgaard 1888.

61 Gardiner et al. 2022.

En lav intensitet i stormfloder i anden halvdel af 1800-tallet betød, at der var lidt eller ingen erfaring dermed hos en stor andel af indbyggerne på tangen. Beregnes gennemsnitsalderen for husfaderen og hans hustru samt andre voksne i husstanden hos de fraflyttede familier i perioden 1863-1871,⁶² viser det sig, at de i gennemsnit var 10,6 år, da stormfloden ramte i 1839. Særligt ved fraflytningen i 1864, hvor seks familier fra Sdr. Aalum, Ø. Agger, V. Agger og Thyborøn slog sig ned og grundlagde byen Lyngby elleve kilometer nord for Agger, var der tale om en meget ung gruppe. Det er blandt andet blevet fremhævet i Jake Gardiner, Inger Knudsen og Line Knudsens artikel fra 2022, at flytningen var et bevis for, at tangen nu var så udpint, at det ikke længere var muligt at tilpasse sig.⁶³ Det er dog iøjnefaldende, at de, der flyttede til Lyngby, i gennemsnit kun var 8,7 år, da stormfloden ramte i 1839, hvorfor det samlet vurderes, at familierne ingen erfaring havde fra tidligere stormfloder med tilpasning. Dette skabte en øget sårbarhed, fordi de manglede et indgående kendskab til, hvordan man tilpasser sig. Ligeledes er det sigende for Lyngby-flytningen, at ingen af de seks husstande havde etableret sig med børn og befandt sig tidligt i etableringsfasen. Gardiner et al. fremhæver, at der blandt familierne havde været et ønske om at oprette et nyt strandfogedembede i Lyngby, men de udnævner stormfloden som begivenhed som den direkte årsag til flytningen. Denne undersøgelse tilføjer hertil, at også manglen på erfaring fra tidligere var udslagsgivende for, at netop disse familier valgte at flytte helt væk. Manglende erfaring efterlod individet sårbart. Men beslutningen om en reel fraflytning står samtidig i skarp kontrast til nogle af de andre sårbare individforløb, hvor familierne valgte at blive på tangen.

1839: En drukneulykke og stormflodskriminalitet

Den 18. marts 1840 blev Ane Marie Jensdatter og Lars Markussen viet i Agger Kirke. Umiddelbart et ægteskab som så mange andre, men bag dette ægteskab gemmer der sig to interessante livshistorier, der på grund af vandets ubarmhjertige vilkår fik de to skæbner forbundet. Da ægteskabet blev indgået, var Ane Marie 32 år og enke. Hun var i 1834 blevet gift med Christen Madsen, og i 1837 fik parret en datter. Familien levede hovedsageligt af fiskeri og et lille stykke engjord, som gjorde det muligt at supplere husholdningen med et mindre dyrehold. Fiskeriet var dog det primære erhverv. Om foråret foregik det på havet med de store havbåde, der var fladbundede og uden sejl, og hvor den flade bund sikrede sejladsen hen over de farlige revler. Knud Aagaard skrev i 1802, at fiskeriet var særlig udbytterigt om foråret og om efteråret, hvis vejret ellers tillod det.⁶⁴

62 Børn er ikke medregnet i gennemsnittet. Der er udelukkende tale om en gennemsnitsalder for husstandens overhoved, hustruen og eventuelle voksne, der var født i 1839.

63 Gardiner et al. 2022.

64 Aagaard 1802, s. 18.

Vejret var med stor sandsynlighed flot de første dage i april 1839, da syv drog ud på havet, heriblandt Christen Madsen. På tragisk vis må vejrforholdene dog have ændret sig, for den 11. april meldes de alle omkommet på havet. At vejrforholdene ændrede sig og skabte helt andre vilkår på vandet var langt fra ualmindeligt i forbindelse med drukneulykker i kystsognene.⁶⁵ De omkomne fiskere var i alderen 21-36 år. Tre var husforsørgere, mens de øvrige med stor sandsynlighed var et vigtigt forsørgelsesled i husstanden.⁶⁶

Ane Marie og Christen Madsen havde i forvejen befundet sig i en presset situation som følge af stormfloden i januar 1839. Af skadeslisterne ses det, at Christen Madsen havde lidt en skade på 110 Rdl. på sin jord. Skaden var af en betydelig størrelse sammenlignet med den resterende opgørelse for Agger. Dog havde Christen Madsen hverken mistet værdi på sine bygninger eller fiskeredskaber. Dette efterlod familien med en lav erstatningsprocent, hvorfor det må have været en kæmpe udfordring for Ane Marie i april 1839 at skulle imødekomme skaderne samtidig med tabet af hendes mand. Næsten som forventet valgte Ane Marie hurtigt at indgå i et nyt ægteskab. Det var en almen social praksis, ligesom det kendes fra mange andre danske kystsamfund.⁶⁷ Dette førte til, at Ane Marie giftede sig med den kun 23-årige Lars Markussen fra Harboøre.

Da deres ægteskab blev indgået, var Lars Markussen imidlertid involveret i en retssag om overfald og ulovligt fiskeri med pulsvod efter ål i fjorden. Dette fiskeri var med stor sandsynlighed direkte afledt af januar-stormfloden. Natten mellem den 18. og 19. maj 1839 havde 18 fiskere fra Harboøre befundet sig i vigen ud for V. Assels på Mors, hvor de fiskede efter ål med de effektive pulsvod, vel og mærke uden for den lovlige periode.⁶⁸ Fiskerne var imidlertid blevet opdaget af de lokale fiskere inde fra land. I forsøget på at afværge harboørefiskernes ålefiskeri satte de lokale fiskere deres både i vandet og roede ud. Det endte i et åbent slagsmål på fjorden, og flere af de lokale var ilde tilredt, da de kom i land. Af retsdokumenterne fremgår det, at harboørefiskerne mente at have ageret i nødværge. Alligevel blev fiskernes både og redskaber beslaglagt, og sagen kom til at løbe i over et år, inden den endelige dom blev afsagt den 15. juli 1840.⁶⁹

Hovedargumentet fra forsvarerens side var stormfloden i 1839. Ifølge forsvareren var fiskerne vel vidende om lovbestemmelserne fra 1750, men de havde alligevel anvendt pulsvod ulovligt "for derved at erhverve det Nødtørfte til den hjemme

65 Ussing 1928.

66 Agger Sogn kirkebog, ASK, RA.

67 Degn et al. 1993; Holm 1991; Rheinheimer 2011.

68 Uddybning af pulsvodfiskeriet, Forordning af 1750, se Rasmussen 1968.

69 Irettelagt den 4. dec. 1839. Fremlagt under Morsøe Herreders Extraret den 11. april 1840. Sager til justitsprotokoller, *Documenter til Sagen Justitien endeel Fiskere fra Odbye og Harboøer*, Morsø Nr. og Sdr. Herredsfoged (MH), Rigsarkivet (RA), 1839-1840.

nødlidende Familie”.⁷⁰ Stormflodsskaderne havde altså fået fiskerne til at søge ind i fjorden før tid for at opretholde et økonomisk fundament for de fattige fiskerfamilier. I sidste ende kan det meget vel have været harboørefiskernes ulykkelige situation og direkte afhængighed af fiskeriet, der var med til at nedsætte dommen. Pulsvodssagen blev nemlig afgjort med erstatning, selv om der var lagt op til, at samtlige tiltalte skulle have forbudt brugen af deres både og pulsvodgarn. Dette ville have været en katastrofe for harboørefiskerne, da sommerens ålefiskeri i fjorden med pulsvod var en essentiel del af deres kombinationsnæring. Hvad angår slagsmålet blev hver af de 12 mænd, herunder Lars Markussen, idømt fire gange fem dages fængsel på vand og brød. Her var der ligeledes argumenteret for en strengere straf på tre års samlet ophold i tugthuset. Formodentlig må man have vurderet, at det var for voldsom en straf at efterlade de trængte familier med et længere fravær af forsørgerne.

Lars Markussen forblev i Agger Sogn til sin død⁷¹ og fik i alt otte børn med tre forskellige hustruer. Han blev ved med at leve af hav- og fjordfiskeriet kombineret med et mindre dyrehold.⁷² Selv om der på mange måder er tale om en enkeltstående og unik fortælling om Ane Marie og Lars, gjorde lignende sig gældende for en af de andre dømte, Christen Thomsen. Han giftede sig nemlig med enken Maren Thorkildsdatter, hvis mand ligeledes var omkommet ved drukneulykken i april 1839. Generelt formede vandet livet på mange forskellige måder på Limfjordstangen, og mange af områdets livshistorier er tæt forbundne og sammenfiltrede og viser de sociale normer og praksisser i de små kystsamfund. Der var tale om en social solidaritet og overlevelsesmekanisme, der gjorde Limfjordstangen modstandsdygtig helt ned i den enkelte husstand.

Stormfloden pressede 18 fiskere ud i kriminalitet, en ikke ualmindelig respons på katastrofer hos fattige samfundsgrupper.⁷³ Bavel et al. argumenterer for, at kriminalitet ofte ses som en indikation for en kortsigtet respons på katastrofer.⁷⁴ Ydermere er det interessant, at fiskerne fra Harboøre tog kendte metoder i brug for at imødekomme de økonomiske tab fra stormfloden i form af pulsvodfiskeriet, ligesom det var tilfældet efter stormfloden i 1825.⁷⁵

Erfaring med risikoområdet

En pram uden for huset og et nødflag til at signalere hjælp er nogle af de tydeligste beviser for den alvor, der ramte tangen i forbindelse med en stormflod. Der var tale

70 Sager til justitsprotokoller, *Documenter til Sagen Justitien endeel Fiskere fra Odbye og Harboøer*, Morsø Nr. og Sdr. Herredsfoged (MH), Rigsarkivet (RA), 1839-1840.

71 Optræder sidste gang i folketællingen fra 1901 i en alder 84 år.

72 Tiendedokumenter, Barthomæusrente fra 1850-1854, VAP, RA.

73 Bavel et al. 2020.

74 Bavel et al. 2020, s. 125 & 140.

75 Andersen (ikke publiceret 2023); Poulsen & Andersen (submitet 2023).

om sikkerhedsforanstaltninger. Et resultat af erfaring fra tidligere, men også en forventning om gentagelse.⁷⁶ Gentagne gange måtte familier flygte op på lofterne af frygt for deres eget liv, når vandmasserne væltede ind over tangen. Men stormfloderne kostede aldrig nogen menneskeliv på tangen, modsat mange andre risikoområder.⁷⁷ Det ses som et udtryk for, at der på Limfjordstangen var indlejret en erfaring med stormfloderne, hvor forberedelse og forventning om gentagelse var en del af hverdagen på tangen.

Generelt fik familierne på Limfjordstangen igennem 1800-tallet en indgående erfaring med stormfloder. En hyppig frekvens i første halvdel af 1800-tallet gjorde, at mange familier gentagne gange måtte håndtere at være bosat i et meget udsat og risikopræget kystområde. Det var ikke muligt at afværge stormfloderne, men forberedende tiltag blandt andet med jordvolde rundt om husene og risbeplantning, der skulle sikre klitternes eksistens, fungerede som værn mod vandet, når det kom. Samtidig tilpassede familierne sig løbende risikoområdets præmisser. Det var muligt gennem den fleksibilitet, som var indlejret i samfundenes hverdagspraksisser, særligt i kombinationsnæringen og ved brugen af interne flytninger. Erfaring på Limfjordstangen bestod i en viden om individets handlemuligheder, altså en viden om hvordan den enkelte familie kunne ruste sig til at håndtere meget sårbare situationer, sammen med en bevidsthed om, at det var muligt at overkomme de materielle tab. Erfaringen byggede på kendte praksisser, som kunne tages i brug i pressede situationer, hvorved det var muligt at tilpasse sig de nye vilkår. Huse kunne flyttes til mere sikre lokaliteter ved genbrug af materialerne. Samtidig kunne familierne i krisetider trække på et velkendt sæsonbetonet fiskeri for at kompensere for den umiddelbare forringelse af engjorden. At kombinationsnæringens fleksibilitet blev særlig udslagsgivende for tilpasningen understøttes af, at stormfloderne kun i begrænset omfang medførte en omlægning af næringsveje. Dette må siges at være en yderst modstandsduelig egenskab for et risikosamfund, at familierne kunne tilpasse sig ved brug af hverdagspraksisser.

Anderledes forholdt det sig i den indre del af Limfjorden, der efter gennembruddet i 1825 for første gang blev ramt af en stormflod i 1839. I Løgstør og Nibe var mange af de skaderamte familier nødsaget til at skifte næringsvej, da de udelukkende havde fokuseret på ét erhverv, heriblandt det betydningsfulde sildefiskeri i Nibe. Sildefiskeriet havde allerede oplevet en voldsom nedgang i løbet af 1830'erne, hvilket efterlod mange familier i en sårbar position, da stormfloden ramte i 1839. Fire kilometer vest for Nibe var situationen en anden, hvor byen Sebber forud for stormfloden havde drevet kombinationsnæring. Efterfølgende blev fiskeriet i højere grad erstattet af landbruget som det primære erhverv.⁷⁸ Det understreger, at der i et bredt omfang på Limfjordstangen var opbygget en modstandskraft i samfundene og i de enkelte hushold, hvor

76 Bavel et al. 2020.

77 Dahlberg 2017; Soens 2018; Bavel et al. 2020.

78 Birkmose et al. 2020. Studenterprojekt, ikke publiceret, Aalborg Universitet.

erfaringen med de fleksible praksisser var medvirkende til, at de materielle skader kunne håndteres.

Dertil kommer den direkte oplevelse af en stormflod hos beboerne på Limfjordstangen. Erfaring i den henseende betyder også at have set stormfloderne i øjnene, at have oplevet dem og erfaret, at det er muligt at afbøde og tilpasse sig tabene. At tangen blev ramt af fem stormfloder inden for 21 år i perioden 1818-1839 medførte en erfaring, som er essentiel del af risikoområdets præmisser ifølge Bavel et al. Modsat betød de efterfølgende 23 år uden stormfloder fra 1839 til 1862, at viden om individets handlemuligheder manglede hos en stor del af familierne i 1860'erne. Familierne havde uden tvivl hørt fortællinger om de voldsomme stormfloder i starten 1800-tallet og kendte derfor til risiciene, men langt størstedelen af den gruppe, som flyttede fra tangen i 1860'erne, havde ikke stået i en lignende situation før. Derudover var deres handlemuligheder væsentlig indskrænket i anden halvdel af 1800-tallet. Særligt i Thyborøn, som gennem generationer var lykkedes med at opretholde et udbytte fra engjorden som supplement i kombinationsnæringen, stod med væsentlig forringede præmisser i 1860'erne.⁷⁹ Den strategi, som området havde været mest afhængig af og havde erfaring med, var ikke længere mulig at anvende. På samme måde som toftboerne oplevede det i 1825. Dertil kom, at havet i 1860'erne var rykket ganske tæt på Thyborøn og havde intensiveret landskabsændringerne i en grad, som byen ikke tidligere havde været vant til. Hverken byen eller de enkelte familier havde derfor erfaring med denne problemstilling, og sammen med, at grundlaget for at drive kombinationsnæring som den primære tilpasningsstrategi svandt ind, medførte det, at mange familier flyttede væk. Det er ligeledes interessant, at de familier som valgte at flytte væk, var nogle af dem, som ejede allermindst jord i Thyborøn. Faktisk står de seks familier, som grundlagde Lyngby, slet ikke registreret som jordbesiddere i hartkornsangivelsen fra 1862.⁸⁰ Dertil kom, at fraflytningerne i 1825 og 1839 stod som eksempler for andre handlemuligheder, der i Gardiner et al.'s undersøgelse er blevet omtalt som starten på en reel flyttekultur, som samtidig fik økonomisk opbakning fra staten.⁸¹

Opsamling

Studiet af Limfjordstangen vidner om, at erfaring spillede en afgørende rolle for modstandskraften og tilpasningen i et risikoområde med hyppige stormfloder. En erfaring med naturens præmisser, og hvordan de kunne håndteres. Erfaringen gik som nævnt forud for et socioøkonomisk skel hos de skaderamte, modsat hvad Soens påviste i sin undersøgelse af Vadehavsområdet. Store materielle skader var ikke

79 Andersen 2023 (ikke publiceret).

80 Tiendedokumenter, Hartkornsangivelse for Agger Sogn 1862, VAP, RA.

81 Gardiner et al. 2022.

ensbetydende med en øget sårbarhed og permanent fraflytning. Selv i den sårbare position som Ane Marie befandt sig i, først med stormflodens ødelæggelser i 1839 og få måneder senere med tabet af sin mand ved en stor drukneulykke, lykkedes det hende at tilpasse sig den værst tænkelige situation. Sædvane, sociale praksisser og erfaring gjorde, at tab kunne håndteres. Modsat har undersøgelsen vist, at manglende erfaring og en indskrænkelse af handlemuligheder, fordi naturgrundlaget forsvandt, efterlod individet sårbar, hvor konsekvensen ofte var en reel fraflytning. I forlængelse af de eksisterende undersøgelser om fraflytningerne fra tangen, er denne artikel med til at understøtte, at der var tale om en lang række forskellige forudsætninger for, hvorfor nogle valgte en permanent fraflytning, mens andre blev. Den eksisterende forskning har i stort omfang fokuseret på dem, der flyttede væk, mens denne artikel har identificeret den væsentligste forskel mellem dem, der blev, og de permanente fraflytninger. Denne forskel var erfaring med risikoområdet.

Når stormfloderne sammenholdes over tid, lærte langt de fleste familier at leve med stormfloderne og udviklede tilpasningsstrategier derefter, som blev til almen praksis og sædvane i samfundene. Det var en del af hverdagen, at der var en reel risiko. Sigende er det, at de husstande, der både oplevede 1825-stormfloderne og stormfloderne i 1860'erne, blev på tangen, mens familier, som aldrig havde stået i en lignende situation før, i højere grad flyttede væk. Erfaringen med risiciene og håndteringen blev et udtryk for modstandskraften på Limfjordstangen, mens manglende erfaring blev en sårbarhed hos individet. Dog betød den store andel af familier, som stod uden erfaring i 1860'erne, særligt i Thyborøn, at nogle samfund ligeledes befandt sig i en sårbar position.

Samtidig har samspillet imellem individ og myndighed været en væsentlig præmis for tilpasningen, hvilket bekræftes af den eksisterende forskning.⁸² Myndighedernes tilstedeværelse muliggjorde flytningerne gennem erstatningsudbetalingerne, hvor det blev vurderet hvem, der var mest trængende, og hvor pengene ville have størst gavn. Ligeledes sikrede en udskydelse af skatteopkrævningen, at alle familierne på tangen fik mulighed for at tilpasse sig og udbedre skaderne, og ekstra pengegaver fra kongen sikrede en kapital til at erhverve sig nye fiskeredskaber, som var en væsentlig præmis for kombinationsnæringen. Yderligere kommer forventningen om gentagelse til udtryk ved en ekstra foranstaltning, som myndighederne indførte i Agger Sogn efter 1825. Den havde til formål at sikre familierne imod fremtidige stormfloder, og den bestod i at halvdelen af det tildelte erstatningsbeløb blev tilbageholdt af Kancelliet. Ideen var at lade beløbet optjene renter, hvorved der blev sparet et større beløb sammen, som kunne anvendes ved senere flytninger. Det er nok et af de tydeligste eksempler på bevidstheden om risikoområdets farer, hvor forventning, forberedelse og erfaring blev nøgleord i håndteringen både fra myndighedernes side, men også hos familierne, der alle accepterede denne fordeling. Erfaringen sagde, at

82 Bavel et al. 2020; Keyzer 2016.

stormfloden ville ramme igen, og på den måde sikre man også muligheden for en fremtidig håndtering.

Denne undersøgelse har sat på fokus på erfaringens betydning i et risikoområde. I dag ser vi ind i en virkelighed, hvor de danske kyster er tæt bebygget. I årtier har der været en søgen efter at være bosat i forreste klitrække uden altid at forholde sig til konsekvenserne herved. Fiskerne på Limfjordstangen boede om nogen i forreste klitrække og tilpassede sig igennem fleksibilitet og interne flytninger. Men denne iboende erfaring og fleksibilitet er forsvundet for langt de fleste kyststrækninger, og i dag er det ikke længere muligt at flytte huset til den næstbedste klitrække. For der ligger endnu et hus. I stedet bør vi anvende den historiske viden til i fremtiden at indrette os anderledes, end vi har gjort de sidste halvandet hundrede år. Ikke kun ved kysterne, men ligeledes i de mange områder, som i stigende grad oplever massive oversvømmelser i forbindelse med skybrud, hvor grundvandet står så højt, at vandet ikke længere kan komme væk, når der har været hyppig nedbør over en længere periode. Myndighederne har et ansvar for at tænke en langsigtet historisk og lokal erfaring ind, når nye boligområder udvikles i vådområder, hvor det allerede er kendt, at grundvandet står højt, eller når der gives dispensation for kystnær bebyggelse, som er i direkte modstrid med den viden, vi har om de risici, der er forbundet ved at bo tæt ved kysterne. Men danskerne har ligeledes et ansvar. På samme måde som vi er i gang med at ændre vores opfattelse af de grønne transportformer, viser denne undersøgelse, at vi ligeledes burde tænke risiciene ind som en permanent del af vores hverdag. Der er ikke længere tale om ekstraordinære vejrphenomener, men om tilbagevendende risici med kortere intervaller end vi har været vant til. Vi ved, hvilke områder, der er udsatte, for det viser historien os, og denne undersøgelse har derudover konkret vist, hvilken betydning det har for individets handlemuligheder, at der er en indlejret erfaring og viden om de risici, der er forbundet ved at bo tæt ved vand. Over tid blev langt de fleste beboere på Limfjordstangen rustet til at håndtere risiciene, men det krævede en bevidsthed, erfaring og tilpasning, som var allestedsværende i hverdagen og ikke kun i kølvandet på en stormflod.

Litteratur

- Aagaard, Knud 1802: *Physisk, oekonomisk og topografisk Beskrivelse over Thy beliggende i Thisted Amt, Aalborg*. Forfatterens eget forlag, Viborg.
- Adger, W. Neil 2000: "Social and ecological resilience: are they related?". *Progress in Human Geography*, 24:3.
- Andersen, Camilla 2022: "Tilpasning og fleksibilitet i et foranderligt kystlandskab i 1700- og 1800-tallet". *Temp - tidsskrift for historie*, 25:2022, s. 89-110.
- Bankoff, Greg 2009: "Cultures of Disaster, Cultures of Coping: Hazard as a Frequent Life Experience in the Philippines". Mauch, Christof og Pfister, Christian

- (red.): *Natural Disasters, Cultural Responses. Case Studies towards a Global Environmental History*. Lexington Book.
- Bavel, Bas van; Curtis, Daniel R.; Dijkman, Jessica; Hannaford, Matthew; de Keyzer, Maika; Onacker, Eline van og Soens, Tim 2020: *Disasters and History. The Vulnerability and Resilience of Past Societies*. Cambridge University Press. DOI: 10.1017/9781108569743.
- Boulding, Kenneth 1966: "The Economics of the Coming Spaceship Earth". Jarrett, Henry (red.): *Environment Quality in a Growing Economy*, John Hopkins University Press, s. 3-14.
- Christensen, Robert 1969: "Karen Johanne Andersdatter af Røn". *Historisk Årbog for Hardsyssel*.
- Dahlberg, Rasmus; Albris, Kristoffer og Jebsen, Martin 2017: "The Baltic Storm Surge in November 1872. Urban Processes, Gendered Vulnerability and Scientific Transformations". Simonton, Deborah og Salmi, Hannu (red): *Catastrophe, Gender and Urban Experience, 1648-1920*. Routledge, Abingdon, s. 177-198. DOI: 10.4324/9781315522814.
- Degn, Ole; Johansen, Hans Chr. og Madsen, Per 1993: *Tre Danske Kystsamfund i Det 19. Århundrede*, Odense: Syddansk Universitetsforlag.
- Freitas, Joana Gaspar de; Bastos, Maria Rosário og Alveirinho Dias, Joan 2018: "Traditional Ecological Knowledge as a Contribution to Climate Change Mitigation and Adaptation: The Case of the Portuguese Coastal Populations". Walter L. Filho, Evangelos Manolas, Anabela M. Azul, Ulisses M. Azeiteiro og Henry McGhie (red.): *Handbook of Climate Change Communication: Vol. 3. Case Studies in Climate Change Communication*, Springer International Publishing AG. DOI: 10.1007/978-3-319-70479-1.
- Gardiner, Jake Hubert; Knudsen, Inger Børn og Knudsen, Line Vestergaard 2022: "Fra Stormflodsflygtning til erhvervsmigrant. Mobilitet fra Limfjordstangen 1825-1910'erne". *Historisk Tidsskrift*, 2022:2, s. 309-341.
- Hewitt, Kenneth 1997: *Region of risk. A geographical introduction to disasters*. Longman, Edinburgh.
- Holm, Poul 1991: *Kystfolk: Kontakter og sammenhænge over Kattegat og Skagerrak ca. 1550-1914*. Fiskeri- og Søfartsmuseet Esbjerg.
- Jensen, Lotte 2021: "Floods as shapers of Dutch cultural identity: media, theories and practices". *Water History*, vol. 13, nr. 2, 2021.
- Jørgensen, Finn Arne; Karlsdóttir, Unnur Birna; Mårald, Erland; Poulsen, Bo og Räsänen, Tuomas: "Entangled Environments: Historians and Nature in the Nordic Countries". *Historisk tidsskrift*, 92(01), s. 9-34.
- Keyzer, Maika de 2016: "All we are is dust in the wind. The Social causes of a "subculture of coping" in the late medieval coversand belt". *Journal for the History of Environment and Society*, s. 1-35. DOI: 10.1484/J.JHES.5.110827.

- Langer, Anders Vrist 1980: *Stormflodsramt. Hjælpen til de truede byer på Limfjordstangerne*. Forlaget Bogtrykkergården, Struer.
- Laursen, Henrik 1926: "Fra Agger for hundrede Aar siden". *Historisk Årbog for Thy og Vester Hanherred*.
- Lübken, Uwe og Mauch, Christof 2011: "Uncertain Environments: Natural Hazards, Risk and Insurance in Historical Perspective". *Environment and History*, vol. 17, nr. 1, s. 1-12.
- Mauch, Christof og Christian Pfister 2009: *Natural Disasters, Cultural Responses: Case Studies toward a Global Environmental History*. German Historical Institute, Washington D. C.
- Mauelshagen, Franz 2007: "Flood Disasters and Political Culture at the German North Sea Coast: A Long-term Historical Perspective". *Historical Social Research*, 32(3), s. 133-144.
- Pfister, Christian 2014: "The Monster Swallows You: Disaster Memory and Risk Culture in Western Europe, 1500-2000". Heike Egner, Marén Schorch og Martin Voss (red.): *Learning and Calamities. Practices, Interpretations, Patterns*. Routledge, 1. udg., s. 77-93. DOI: 10.4324/9780203794678.
- Rasmussen, Holger 1968: *Limfjordsfiskeriet før 1825. Sædvane og centradirigering*. Folkelivsstudier 2, Nationalmuseet.
- Rheinheimer, Martin 2011: "Ægteskabsforhold på Amrum. Et søfartssamfunds historiske demografi 1700-1900". *Sjæk'len*, Fiskeri- og Søfartsmuseet Esbjerg.
- Soens, Tim 2018: "Resilient Societies, Vulnerable People: Coping with North Sea Floods before 1800". *Past and Present*, 241, s. 143 -177. DOI:10.1093/pastj/gty018.
- Strandgaard, H. C. 1888: "Om Udvandringen fra Agger og Harboøre". *Samlinger til Jydsk Historie og Topografi*, 2. rk., bind 2, s. 115-123.
- Støvring-Nielsen, Henrik 1957: "Sandflugten i Thy 1660-1800". *Historisk Årbog for Thy og Vester Hanherred*.
- Ussing, Henrik 1928: *Det Gamle Harboøre. Optegnelser af Karen Thuborg*, Det Schønberske Forlag, København.
- Østerbol, A. 1878: "Fra Agger Sogn". *Geografisk Tidsskrift*, Tavle V, s. 129-138.

Utrykte kilder

- Rigsarkivet (RA), Agger Sogn Kirkebog, Kontraministerialbog (ASK), 1814-1891.
- Rigsarkivet (RA): Dueholm, Ørum og Vestervig Amter, Designationer over justitskassens indtægter, 1756-1793
- Rigsarkivet (RA), Ekstraskattekommissionen, Regnskab for Formueskatten for Købstader og Amte, Dueholm, Ørum, Vestervig, Amter, København, Rentekammeret, 1789.
- Rigsarkivet (RA), Harboøre Sogn Kirkebog, Kontraministerialbog (HSK), 1815-1891.
- Rigsarkivet (RA), Folketællinger (FTA), Agger Sogn, 1787-1901.
- Rigsarkivet (RA), Folketællinger (FTH), Harboøre Sogn, 1787-1901.

- Rigsarkivet (RA): Morsø Nr. og Sdr. Herredsfoged, forskellige sager, 1822-1841.
- Rigsarkivet (RA), Sager til justitsprotokoller, *Documenter til Sagen Justitien endeel Fiskere fra Odbye og Harboøer*, Morsø Nr. og Sdr. Herredsfoged (MH), 1839-1840.
- Rigsarkivet (RA): Sallinglands Herredsfoged, Fortegnelse over tinglæste fæstebreve mm., 1839-1854.
- Rigsarkivet (RA), Samlingssag ang. Stormflod i Nørrejylland, Danske Kancelli 5. (3.) Departement (DK-D5(3)), 1803-1836.
- Rigsarkivet (RA): Samlingssag, Breve vedrørende stormfloden 8. - 9. januar 1839, Aalborg Stiftsamt.
- Rigsarkivet (RA): Thisted Amt, Indberetninger om ålefiskeriet, 1794-1804.
- Rigsarkivet (RA): Thisted Amt, journalsager, fiskerisager, 1804-1840.
- Rigsarkivet (RA), Tiendedokumenter, Vestervig Agger Pastorat (VAP), 1811-1894.
- Thisted Amtsavis (TA), Den Nord-Cimbriske Tilskuer, 1824-1825
- Thisted Amtsavis (TA) Thisted Kongelig Allernaadigst Privilegerede Amtsavis og Avertissementstidende, 1831-1849
- Thisted Amtsavis (TA), 1859-1960

Databaser

Andersen, Camilla 2023: Limfjordstangens demografi, 1780-1880.

Ikke publiceret litteratur

- Andersen, Camilla 2023: "Kombinationsnæringens alsidighed i et risikopræget kystsamfund i 1800-tallet".
- Poulsen, Bo & Andersen, Camilla 2023: "Seasonal Migrants and Traditional Ecological Knowledge in a Region of Risk: The Pulse Seine Fisheries in Limfjorden, Denmark, c. 1740-1860".
- Birkmose, Anders, Frederiksen, Johanne, Frederiksen, Johannes, Lund, Cecilie Knop, Nielsen, Martin Richard Bartholomæussen, Poulsgaard, Bue Juul 2020: *Vindblæst og oversvømmet: Stormfloden i Vesthimmerland i 1839*. Studenterprojekt, Aalborg Universitet.

Hjemmesider

Realdania 2023: *Nørre Sødam*, <https://realdania.dk/projekter/noerre-soedam>, (besøgt 17/11/2023).

English summary

Hit by the storm surges.

Resilience and vulnerability in Danish Coastal Societies in the 19th century.

Throughout the 19th century the small sandy isthmus *Limfjordstangen* at the Danish Westcoast was hit by seven larger storm surges. Storm surges, coastal erosion and sand drift continuously formed and changed the coastal landscape at Limfjordstangen throughout the century and therefore formed a *region of risk*. Through adaption most of the families did over time cope with the natural hazards and therefore became resilient. Likewise, the study shows that the lack of experience did make the individual more vulnerable, resulting in a migration away from the region to more safe places. Previous studies have otherwise shown that the vulnerability of individuals was determined by socio-economic factors. The same cannot be said about the families from Limfjordstangen. The study shows a diversity in the victims and therefore also different coping-strategies, where experience with previous storm-surges was the main resilient factor.